

INHOUD

PROLOOG: *Königsberg, juni 1932* 13

DEEL I

- 1 Een klein zwart album 31
- 2 Een duistere tijd 41
- 3 Een begrafenis 55
- 4 'Bei Mir Bist Du Schön' 62

DEEL II

- 5 Vogelsang 83
- 6 Swing Time 99
- 7 Het verraad 107
- 8 Een onzekere toekomst 124

DEEL III

- 9 In de val 147
- 10 De vlucht 167
- 11 Een laatste avondmaal 180
- 12 De zonden der vaders 192

DEEL IV

- 13 Het jaar nul 215
- 14 Foute vrienden 229
- 15 Dorothea's laatste brief 240
- 16 Inges geheim 255
- 17 De waarheid en de gevolgen 265

DEEL V

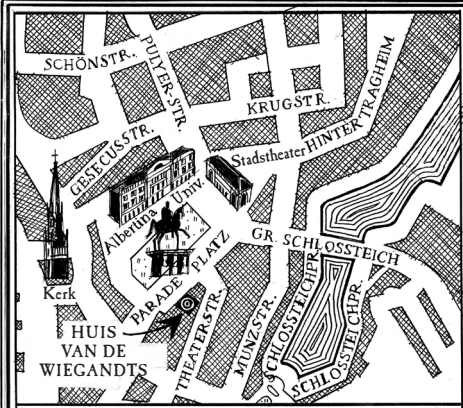
- 18 Een Pools boerenhuis 273
- 19 Een ontmoeting 279
- 20 Het verleden is een ander land 290

EPILOOG: *Het verhaal van een einde* 303

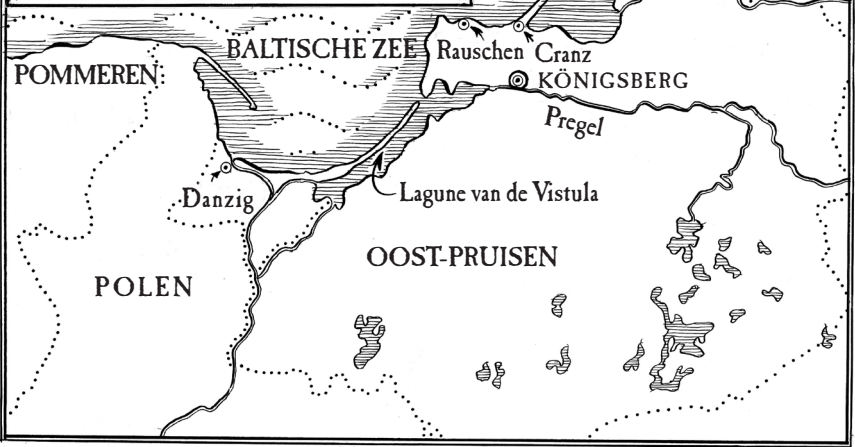
Dankwoord 307

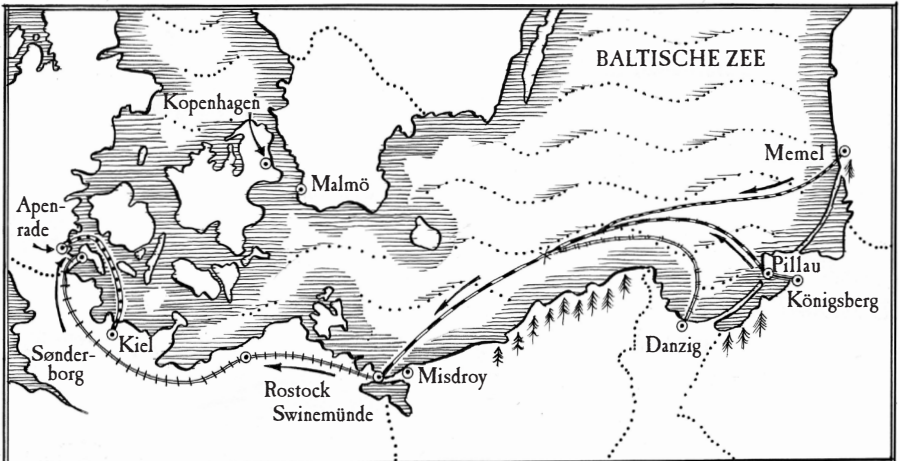
Noten 309

Bibliografie 315

KÖNIGSBERG 1939

DE VLUCHT VAN DE WIEGANDTS

- Königsberg naar Pillau per praam
- Pillau naar Swinemünde per schip
- ++++ Swinemünde naar Sonderborg per trein
- De reis van de Gustloff
- Marinesko's onderzeeboot
- Apenrade naar Kiel per mijnveger

PROLOOG

KÖNIGSBERG, JUNI 1932

Albert Wiegandt vouwde zijn krant dubbel zodat de kop op de voorpagina niet meer zichtbaar was: ‘Zeven gewonden bij straatgevechten in Königsberg’. Hij legde het blad boven op zijn andere papieren, maakte er een keurig stapeltje van en stopte het in zijn bureau. Zoals elke vrijdag verliet hij zijn kantoor vroeg, rond halfvier ’s middags, om met zijn dochter Inge een warme chocola te gaan drinken in Café Berlin. Het kleine etablissement met de blauwe voorgevel nabij de Paradeplatz van Königsberg was in de zomer vol met toeristen en de rest van het jaar met studenten van de nabijgelegen Albertina Universiteit. Op het eerste gezicht was het geen aantrekkelijke gelegenheid. Het café had eenvoudige houten stoelen en tafels en miste de piekfijne leren bekleding die kenmerkend was voor het meubilair van de beste restaurants van de oude stad. Maar het had de reputatie dat het de beste warme chocola van de stad serveerde. De drank was zo dik dat je lepel er bijna rechtop in bleef staan als je probeerde te roeren. De chocola werd opgediend in grote, witte, porseleinen koppen, die naar kaneel en cacao roken, met bovenop een flinke toef slagroom. Je kreeg er een kannetje melk bij om te verdunnen.

Die vrijdagmiddagen waren een geliefd ritueel van vader en dochter. Albert had Inge voor het eerst meegenomen naar het café toen ze vijf jaar was. Als een bijzondere traktatie voor haar en om zijn vrouw Frieda een uur ongestoord pianospel te gunnen. Een dankbare Frieda, wier spel enigszins geleden had onder de plichten van het moederschap, had de gewoonte sindsdien altijd aangemoedigd. Tijdens hun samenzijn vertelde hij de laatste nieuwtjes over zijn wijn- en

drankhandel, welk restaurant de grootste order had geplaatst en wie de beste schnaps maakte. Inge vertelde over haar week op school, welke lessen ze het leukst had gevonden, welke meisjes problemen hadden met de onderwijzeres en hoe ze elkaar geplaagd hadden. Hij lachte hartelijk om elke streek en leefde mee met de kleine problemen van het leven van een schoolmeisje.

14 | Inge was geboren in juli 1924, twee jaar nadat haar ouders getrouwd waren, en haar komst was bijna een wonder geweest want Albert en Frieda hadden elkaar laat in het leven gevonden. Albert was vijfenvestig en Frieda negenendertig toen Inge geboren werd. Zij was nu acht, een aantrekkelijk meisje met blauwe ogen en dikke donkere krullen, een snelle glimlach en een levendige manier van doen. Ze was enig kind en kon behalve charmant ook veeleisend zijn. Haar ouders, en soms ook de andere inwoners van hun huizenblok, verwenden haar meer dan goed voor haar was.

Albert deed zijn jasje uit toen hij op weg ging naar de Altstadt, het oude centrum van Königsberg waar ze woonden, om zijn dochter op te halen. Het was een warme namiddag, een vooraankondiging van de intense hitte die midden in de zomer vaak over de stad neerdaalde. Albert, een boerenzoon uit het kleine plaatsje Grünwalde, zo'n honderdvijftig kilometer oostelijk van Königsberg, had als jongeman het werk op het land, met zijn strenge winters en zijn stille geïsoleerdheid, de rug toegekeerd en besloten naam te maken als ondernemer. Hij hield van de stad met de toewijding van een bekeerling. De stad bood hem de verfijning, de levendige drukte en het succes die hem in zijn jeugd ontzegd waren, en hij genoot volop van het stedelijk leven. Met zijn aantrekkelijke, gecultiveerde en muzikale vrouw en zijn kleine dochter had hij alles bereikt wat hij zich ooit gewenst had, maar de laatste tijd was hij zich ook wat zorgen gaan maken.

Tijdens zijn wandeling dacht hij opnieuw aan het artikel dat hij die morgen had gelezen in de liberale krant van Königsberg, de *Königsberger Allgemeine Zeitung*, over de vechtpartijen tussen lokale communisten en straatbendes van de

Sturmabteilung (SA), de paramilitaire arm van de NSDAP, de nieuwe nazipartij die overal in Duitsland in populariteit toenam. Er was sprake geweest van verschrikkelijke ranselpartijen, een jongeman van drieëntwintig balanceerde op de rand van de dood. De gebeurtenis was de laatste in een serie geweldsincidenten die de afgelopen maanden in Königsberg had plaatsgevonden.

Voorheen had hij de straatgevechten tussen nazi's en communisten afgedaan als iets wat gebeurde in de ver weg gelegen hoofdstad Berlijn. Maar nu ze zich ook vaker voordeden in Königsberg, kwamen het geweld en de agitatie van de nieuwe politieke tijd in Duitsland onaangenaam dicht bij huis. Politiek gezien was Albert een man van het midden, een gematigde conservatief met liberale neigingen, die een afkeer had van geweld en zich alleen druk maakte over politiek als die raakte aan zijn zaken als importeur van wijn en sterke drank en aan zijn pas geopende schnapsstokerij. Hij was in de drankhandel terechtgekomen na zijn terugkeer als gewond soldaat uit de Eerste Wereldoorlog, later had een erfenis van zijn vader hem in staat gesteld voor zichzelf te beginnen. Het was moeilijk geweest om de onderneming op te zetten. De jaren na de oorlog waren gepaard gegaan met wijdverbreide armoede en pas na verloop van tijd werden luxegoederen zoals wijn en likeur weer net zo gangbaar als voor de oorlog. Veel Duitsers die in de oorlog honger hadden geleden, merkten dat ze het in vreedstijd niet heel veel beter kregen. De als straf bedoelde herstelbetalingen verlamden de Duitse economie, voedseltekorten en hyperinflatie hielden een aantal jaren aan.

Ondanks al die problemen had Albert doorgezet en zijn harde werk had vruchten afgeworpen. Zijn bedrijf leverde hem een heel behoorlijk inkomen op en hij was dol op zijn gezin. Maar er waren veranderingen gaande: tot zijn vriendenkring behoorde ook een aantal Joden en hij was niet blind voor het gewelddadige antisemitisme, de aanvallen van beneden bruinhemden en de kwaadaardige populistische retoriek van de nazipartij. Een oom van zijn vrouw, een hoogleraar

botanie aan de Albertina Universiteit, wiens oordeel hij respecteerde, had hem er al in een vroeg stadium van overtuigd dat de nazi's criminelen en moordenaars waren. Het antisemitisme was toegenomen in de jaren twintig, aangewakkerd door het barre economische klimaat, maar de aanvallen op de Joodse gemeenschap waren na enige tijd ook steeds weer afgenomen. Hij wist op dat moment nog niet dat nazibenden slechts enkele weken later in de straten van Königsberg een bloedbad zouden aanrichten, met een serie moorden en aanslagen die door de partij werden voorgesteld als een 'revolte tegen communistische terreur'. De Rijksdagverkiezingen van 31 juli 1932 ontketenden een golf van terreur waarbij nazi-activisten vijftientwintig mensen vermoordden, onder wie de hoofdredacteur van de socialistische *Königsberger Volkszeitung*.

Maar zelfs na die gewelddadige zomer had Albert zichzelf wijsgemaakt dat het geweld van de nazibenden tegen Joodse ondernemingen en de toenemende populariteit van de nazi's slechts tijdelijke oprispingen waren. Hij ging niet zover als sommigen van zijn kennissen, die meenden dat als de nazi's kortstondig de macht kregen, dat de orde zou kunnen herstellen doordat de dreiging van het Poolse nationalisme in het westen en het communisme in het oosten zou afnemen. Hij hoopte simpelweg dat de populariteit van deze nieuwe en gewelddadige partij weer zou uitdoven en hij zijn leven ongestoord kon voortzetten.

Vanuit zijn vakantiehuis in Nidden, zo'n honderd kilometer ten noordoosten van Königsberg, schreef Thomas Mann begin augustus 1932 in het *Berliner Tageblatt* dat hij hoopte dat het geweld in Königsberg in de eerste week van die maand eindelijk de ogen zou openen van de intelligentsia in de stad.

Zullen de bloedige dagen van plundering in Königsberg ertoe leiden dat de bewonderaars van deze emotionele beweging, die zichzelf nationaalsocialistisch noemt – ook de dominees, de hoogleraren, de onderwijzers

en de literaire figuren die al kletsend en kwebbelend de beweging navolgen – eindelijk de ogen openen voor de ware aard van deze nationale ziekte, die cocktail van hysterie en maffe romantiek, met haar uitgeschreeuwde Duitsheid, die een karikatuur en een ontluistering is van alles wat Duits is?¹

Mann zou uiteindelijk teleurgesteld worden. De middenklasse van Königsberg, Albert inclus, koos voor apathie in plaats van protest, een keuze die rampzalige gevolgen zou krijgen.

Maar dit alles moest nog komen en toen Albert die hete namiddag in juni naar huis liep om zijn dochter op te halen, probeerde hij elke gedachte aan politiek uit zijn hoofd te zetten. Om vijf voor vier, punctueel als altijd, stond hij voor de voordeur van hun huizenblok, een groot, vijf verdiepingen hoog appartementengebouw van witte steen dat in de vroege negentiende eeuw gebouwd was voor de groeiende middenklasse van Königsberg. Hij drukte op de bel en wachtte. Inge deed er langer dan gewoonlijk over om beneden te komen. Toen ze een paar minuten later ten slotte verscheen, stond er geen lachend kind in de voordeur maar een neerslachtig klein meisje met rode ogen van het huilen. Zonder een woord pakte ze zijn hand en liepen ze samen naar Café Berlin. In het café zat ze met neergeslagen ogen aan tafel en raakte haar kop chocola amper aan. Noch de extra slagroom die hij besteld had, noch de suggestie om samen bij de bakker marsepein te gaan kopen om die de volgende middag mee te nemen naar hun picknick in de bossen, kon haar opvrolijken.

Albert kon er niet tegen zijn dochter zo van streek te zien en maakte zich zorgen want hij wist hoezeer Inge hield van hun uitstapjes naar het platteland. Gewoonlijk reden de Wiegandts eens per maand naar de boerderij van Alberts broer. In de winter maakten ze lange sledetochten over de besneeuwde velden, dicht tegen elkaar aan op de achterbank en goed ingepakt in bontjassen om zich te beschermen tegen de snerpende kou. In de herfst zochten ze wilde paddenstoelen

en bessen en zwierven ze urenlang door de uitgestrekte bossen. Maar zijn dochter hield het meest van hun picknicks in de zomer, als in de weiden en bossen overal wilde bloemen bloeiden. Albert had verwacht dat het noemen van hun uitstapje de volgende dag en de belofte van marsepein – dat ze van Frieda alleen maar zo nu en dan mocht eten – haar zouden bevrijden van wat hij aanvankelijk had beschouwd als een chagrijnige bui.

18 | ‘Wat is er mis, Ingechen?’ vroeg hij.

De calamiteit die Inge beroofd had van elk plezier in hun vrijdagse uitje had zich voorgedaan kort nadat Frieda haar die morgen naar school had gebracht. Haar beste vriendin Lotte had haar staan opwachten bij de poort van de school en in haar oor een naam gefluisterd die garant stond voor ellende: ‘Greta’. Greta, blond en met grote bruine ogen, terwijl Inge donkerharig was en blauwe ogen had die een beetje schuin stonden, was naast Inge zelf het meest getapte meisje van de school en tegelijkertijd haar nemesis. De rivaliteit tussen Inge Wiegandt en Greta Schwartz speelde voortdurend op in het dagelijkse schoolleven van de meisjes. De ene week kwam Greta op school met zwaaiende blonde vlechten en een nieuwe jurk met een kraag van Franse kant. De week daarna trippelde Inge met haar schuddende donkere krullen de klas binnen op zachte leren knooplaarsjes uit Praag.

De afgelopen dagen was er op de meisjesschool veel gepraat over het jaarlijkse schoolfeest dat komende maandag zou plaatsvinden. De meisjes zouden ieder een boeket van hun meest geliefde bloemen meenemen om de laatste week van het zomerseizoen te vieren, een feestelijk gebaar dat al spoedig omsloeg in een populariteitswedstrijd. Inge wist dat alle ogen gericht zouden zijn op haar en Greta en dat, ondanks de nieuwe jurk die haar moeder voor haar had gekocht, haar succes zou afhangen van haar boeket. Ze had dat van haar al weken van tevoren gepland. Albert had haar meegenomen naar de bloemist vlak bij de *Oberteich*, een van de beste en duurste in de stad. Ze hadden een bos roze rozen be-